

СУТЬ ПОНЯТТЯ “ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ” В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У статті висвітлено проблему професійної ідентичності майбутнього вчителя. Актуальність звернення до неї викликана не лише розглядом теоретичних питань про поняття і зміст професійної ідентичності, а й її високою практичною значущістю, безпосередньо пов'язаною із проблемами ефективності трудової діяльності, професійної адаптації, професійного навчання, професійного розвитку особистості в цілому та майбутнього вчителя зокрема.

Ключові слова: професійна ідентичність, трудова діяльність, професійна адаптація, професійне навчання, професійний розвиток, особистість.

У найзагальнішому вигляді професійну ідентичність можна визначити як один з видів ідентичності соціальної, нарівні з ідентичністю економічною, гендерною, територіальною тощо.

Мета статті – розкрити поняття “професійна ідентичність майбутнього вчителя”.

На думку Н. Жигінас [1], професійна ідентичність – це інтегральна характеристика особистості. Вона не може бути зведена, з одного боку, до соціальної ідентичності, оскільки не вичерпується прийняттям відповідних професійних ролей і функцій, а, з іншого, – вона не зводиться й до самоідентичності, оскільки ставлення до себе як професіонала є одним з показників сформованості професійної ідентичності [1].

К. Тороп [4] зазначає, що професійна ідентичність як вагома складова ідентичності особистісної, увиразнюється в ототожненні індивіда із професійною спільнотою. Структура профіідентичності розбудовується залежно від сформованості ціннісних орієнтувань особистості, образу “Я в професії”. Умовами позитивної профіідентичності є реалізація потреби в самоповазі та саморозвитку, ідентифікація з професійною спільнотою й набуття власне значущого статусу в межах цієї спільноти, ціннісне ставлення до норм, традицій, сутності професійної справи, спрямованість до саморозвитку й реалізації у професійному плані [4].

Проблемі розвитку професійної ідентичності на етапі професійного навчання присвячене дослідження Л. Шнейдер. На думку автора, професійна ідентичність є аспектом специфічної інтеграції особистісної й соціальної ідентичності в професійній реальності, “... це багатомірний і інтегративний психологічний феномен, що забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність, який розвивається в процесі професійного навчання в просторі процесів самовизначення, самоорганізації й персоналізації, а також зумовлюється розвитком рефлексії” [5]. Як зазначає вчена, професійна ідентичність утворює якісь нормативні “межі” особистісної поведінки, є основою професійного становлення особистості, а подальший прогресивний розвиток особистості професіонала пов'язаний з досягненням професійної самоідентичності, яка включає елемент творчого осмислення, перетворення ідентифікаційних характеристик, котрі завершуються формуванням власної професійної позиції, що дає змогу зберегти унікальність і неповторність окремої особистості в межах професії.

Згідно з концепцією Л. Шнейдер, професійна ідентичність передбачає функціональне й екзистенційне сполучення людини й професії. Людина розуміє свою профе-

сію, приймає себе в професії, вміє добре і з користю для інших виконувати свої професійні функції. У цьому визначенні, на нашу думку, йдеться про наявність когнітивного контексту професійної ідентичності, без якого неможливе “розуміння своєї професії”, але відсутні певні елементи мотиваційно-ціннісної структури, згідно з якою формується певна система цінностей індивіда [5].

На думку Є. Єрмолаєвої, професійна ідентичність виконує й перетворювальну функцію, успішність якої залежить від: ступеня ідентифікації себе із професіоналом; рівня дистанційованості образу своєї професії від інших професій; від системності або “рихлості” структури ідентичності. Уявлення про себе як про носія певної професії – невід’ємний компонент уявлень більшості дорослих людей про самих себе [3].

У цьому контексті можна виділити чотири статуси професійної ідентичності, своєрідних сходинок, на яких людина знаходиться у процесі професійного самовизначення.

Першою сходинкою є невизначена професійна ідентичність. Вибір життєвого шляху вже зроблено, чіткі уявлення про кар’єру відсутні, але людина навіть і не ставить перед собою таку проблему. Дифузна (невизначена) ідентичність спостерігається у тих людей, які не мають чітких цілей, цінностей та переконань, не намагаються активно їх сформувати. Вони ніколи не були у стані кризи чи виявилися не здатними вирішувати проблеми, що виникають, за відсутності чіткої ідентичності з’являються такі негативні стани, як песимізм, апатія, злість, відчуження, тривожність тощо.

Друга сходинка – нав’язана професійна ідентичність. У цьому випадку людина має сформовані уявлення про своє професійне майбутнє, але вони нав’язані ззовні (наприклад, батьками, керівником соціальної служби, соціального проекту, де людина була клієнтом тощо).

Третя сходинка – це мораторій (криза вибору) професійної ідентичності. Тут інше – людина усвідомлює проблему вибору професії і знаходиться у процесі її вирішення, але найбільш вдалий варіант ще не визначено. У стані мораторію (кризи ідентичності) перебувають люди, які активно намагаються її подолати, використовуючи різні альтернативи. Вони постійно відшукують інформацію, яка буде корисною для подолання кризи (читання літератури відповідної тематики, бесіди із друзями та родичами, експериментування зі стилем життя). На ранніх етапах такого пошуку людина відчуває радість, очікування та цікавість.

Четверта сходинка – сформована професійна ідентичність. Професійні плани визначені, що є результатом осмисленого виваженого рішення людини. Зокрема, сформована (досягнута або зріла) ідентичність властива людині, яка пройшла період самодослідження та має визначену систему цілей, цінностей і переконань. Такі люди знають, хто вони й чого прагнуть та відповідно структурують власне життя. Для них властиві почуття довіри, оптимізму стосовно майбутнього. Усвідомлення труднощів не применшує намірів дотримуватися обраного напрямку. Свої цілі, цінності й переконання така людина розглядає як особистісно значущі, які забезпечують їй відчуття усвідомлення життя [3].

Індивідуальний професійний розвиток, не зважаючи на відмінності у конкретних видах праці, має спільну мету – становлення майбутнього педагога, здатного самостійно, якісно та своєчасно здійснювати професійні функції з оптимальними психологічними витратами. У процесі втілення ця мета має два напрями:

– створення майбутніми педагогами внутрішніх засобів професійної діяльності, започаткування основ внутрішньої професійної ідентичності (процес формування спеціальних знань, умінь, навичок, у ході чого відбувається поетапна структурна зміна особистості);

– формування зовнішніх засобів професійної ідентичності, що включає процес накопичення фіксованих знань і соціальних регуляторів у цій професійній сфері та розвиток матеріальних засобів праці у відповідній предметній галузі.

Що ж стосується безпосередньої структурної моделі професійної ідентичності, на думку В. Зливкова [2], “до якої як один з її компонентів входить і самоідентифікація, то треба зауважити, що, згідно з підходом Е. Еріксона [6], до структури ідентичності, поряд з ідентифікацією, входять такі складники:

- 1) природно обумовлені задатки (час реакції на подразник, тип темпераменту тощо);
- 2) базові потреби, що визначають рівень і форму забезпечення життєдіяльності людського організму;
- 3) ефективно діючі “психологічні захисти”, які убезпечують майбутнього фахівця від усвідомлення емоційно дискомфортних оцінок власного існування та взаємодії з соціумом і тим самим дають йому змогу зберегти самоповагу;
- 4) постійні професійні ролі, які педагог має прийняти під тиском суспільства;
- 5) значущі ідентифікації, які й визначають, з чим саме, з якими зразками спілкування і поведінки педагог вважає за потрібне солідаризуватися.

Однак, на нашу думку, заслуговує на особливу увагу вирішення проблеми підвищення якості підготовки майбутніх педагогів шляхом розвитку їхньої професійної ідентичності. Професійна ідентичність, її становлення й розвиток у науковому плані є відомим і різнобічно досліджуваним феноменом. Проте, згідно з аналізом психолого-педагогічної літератури, спеціальних досліджень з проблеми розвитку професійної ідентичності студентів вищих навчальних закладів не проводилося.

Як відомо, у процесі соціалізації у майбутнього педагога з’являється система уявлень про себе, що впливає на спілкування, поведінку й діяльність, відбувається поступове усвідомлення існування різних соціальних структур, а також власної соціальної ідентичності, що полягає у визнанні належності до якої-небудь спільноти, що може бути вузькою або широкою. У зв’язку із цим формується система соціальних характеристик, нерозривно пов’язаних з індивідуальними.

Особливу актуальність цій проблемі надає соціальна ситуація в Україні, оскільки відбуваються дуже важливі для всіх сфер життя зміни. Суспільство змінюється буквально на наших очах. Зміни створюють суперечності в соціальній самосвідомості як у кожної конкретної особистості, так і між поколіннями. На рівні самосвідомості спостерігається криза соціальної ідентичності.

Професійна ідентичність характеризує значущість для людини професії й професійної діяльності як засобу задоволення своїх потреб і розвитку свого індивідуального потенціалу. Набуття професійної ідентичності визначається задоволеністю працею, собою, кар’єрою, обраною професією. Професійна ідентичність людини відбувається шляхом співвіднесення інтеріоризованих моделей професії та професійної діяльності із професійною Я-концепцією. Професійна ідентичність вимагає прийняття людиною певних ідей, переконань, оцінок, правил поведінки прийнятих членами цієї професійної групи, що відбувається в процесі оволодіння студентами професійними знаннями, уміннями й компетенціями в спеціально створених педагогічних умовах.

Під професійною ідентичністю майбутнього вчителя розуміємо інтегративну якість особистості, котра характеризується прагненням до належності до педагогічної професії, оволодінням студентами професійними компетенціями, опануванням професійними функціями й ролями, набуттям індивідуального стилю професійної діяльності.

Аналіз праць вітчизняних дослідників, присвячених вивченню проблеми професійної ідентичності, показав, що в її структурі можуть бути виділені три компоненти:

1. Ставлення майбутнього вчителя до себе як до професійного працівника, прийняття себе як реального або майбутнього професіонала. Цей структурний компонент виражається в тому, як людина оцінює свої професійні можливості, здатності, свій професійний потенціал, це професійна самооцінка.

2. Ставлення майбутнього вчителя до обраної професії. Показником ставлення до професії, до її змісту, мотиваційних, когнітивних, ціннісних особливостей тощо, професійна задоволеність, що полягає у знаходженні можливостей задовольняти свої потреби за допомогою обраної професії.

3. Ставлення майбутнього вчителя до цінностей, норм, ідеалів того професійного співтовариства, у межах якого він буде здійснювати свою професійну діяльність. Механізмом реалізації цього структурного компонента професійної ідентичності в реальній професійній освітній діяльності майбутнього вчителя виступає процес співвідношення власних інтересів, цінностей, ідеалів, норм з інтересами, цінностями, ідеалами, нормами того професійного співтовариства, у якому майбутній педагог здійснює або планує здійснювати власну професійну діяльність.

Висновки. Узагальнюючи різні точки зору щодо суті розглянутого феномену, можна стверджувати, що ідентичність є проявом самосвідомості, що акцентує неперервність і тотожність “Я”; сукупність образів, концептів і суджень, що відбивають відносини “Я – інший”, “Я – соціальний світ”, “Я – культура”, “Я – Я” в аспекті уточнення характеристик “Я”. Ідентичність не є заданою, вона розвивається, формується, видозмінюється, у результаті чого можна говорити про процес її становлення.

Список використаної літератури

1. Жигинас Н. Этапы формирования профессиональной идентичности педагога / Н. Жигинас // Высшее образование в России. – Москва, 2007. – № 8. – С. 160.
2. Зливков В. Л. Становлення особистісно-рольової ідентифікації сучасного педагога: проблеми і перспективи / В. Л. Зливков // Вісник НТУУ “КПР”: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2001. – Вип. 1. – С. 99–104.
3. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность: концепция и реальность: психология профессии / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 4. – С. 51–59.
4. Тороп К. С. Усвідомлення особистісного досвіду майбутніми педагогами як чинник формування їх професійної ідентичності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.02 / К. С. Тороп. – Київ, 2008. – С. 7.
5. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления : автореф. дис. ... д-ра психол. наук / Л. Б. Шнейдер. – Москва, 2001.
6. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – Москва, 1996.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2014.

Наумова И. И. Суть понятия “профессиональная идентичность будущего учителя” в современном образовательном пространстве

В статье рассматривается проблема профессиональной идентичности будущего учителя. Актуальность обращения к ней вызвана не только рассмотрением теоретических вопросов о понятии и содержании профессиональной идентичности, но и ее высокой практической значимости, непосредственно связанной с проблемами эффективности трудовой деятельности, профессиональной адаптации, профессионального обучения, профессионального развития личности в целом и будущего учителя непосредственно.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, трудовая деятельность, профессиональная адаптация, профессиональное обучение, профессиональное развитие, личность.

Naumova I. The Essence of the Concept of “Professional Identity of Future Teachers” in the Modern Educational Space

In domestic science problem of professional identity is widely spread. The relevance of the reference to it is caused by not only considering the theoretical questions about the concept and content of professional identity, but also its high practical relevance, directly related to the problems of efficiency of work, professional adaptation, training and professional development of the person as a whole.

It is proved that an individual professional development, despite the differences in specific types of work, a common goal – the formation of future teachers capable independently, efficiently and timely professional functions with optimal psychological costs.

Determined that in the implementation of this goal has two areas: the creation of future teachers internal means of professional activities, launching the foundations of domestic professional identity (the formation of special knowledge, skills, during which there is gradual structural change in personality); forming external means professional identity, including the accumulation of fixed knowledge and social controls in the professional field and materiel development work in the relevant subject area.

Summarizing the different points of view on the merits of the considered phenomenon, one could argue that identity is a manifestation of consciousness that emphasizes continuity and identity. Identity is not given, it is developing, emerging, evolving therefore we can talk about the process of becoming.

Key words: *professional identity, work, professional adaptation, training, professional development, personality.*